

Kudüs'te Bazı Selçuklu İzleri¹

Mehmet ŞEKER

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Uşak, Türkiye,
mehmet.seker@deu.edu.tr (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 06.10.2020

Kabul: 11.11.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Selçuklular,
Kudüs,
Atsız Bey,
Artuk Bey,
Mescid-i Aksâ.

Bilindiği gibi Oğuzların Üçok kolunun Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, hânedâna adını veren Selçuk Bey'in onuncu yüzyılın ikinci yarısında Siriderya nehrinin Aral gölüne döküldüğü mecrada yer alan Cend şehrine gelişi ile tarih sahnesinde adından söz edilmeye başlanmıştır. Selçuk Bey'in Cend'e gelişinden sonra İslâm dinini kabul ederek Müslüman olması sâdece kendi hânedanının değil, aynı zamanda İslâm dünyasının da kaderini etkilemiştir denilebilir. Selçuk Bey'in torunları tarihte pek az fâtihe nasip olacak büyük bir hayali gerçekleştirmişlerdir. Selçuklular, doğuda Hindukuş Dağları'ndan batıda Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Yemen'e kadar uzanan orta çağın en kudretli devletlerinden birini kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bu makalede Selçuklular'ın Kudüs fethini ele almaktan çok, Filistin bölgesinin Türkler, özellikle Selçuklular zamanında Fâtımiler'den ve Haçlılar'dan kurtuluşuna dikkat çekmeye çalışacağız. Ayrıca çeyrek asırlık Selçuklu yönetiminden daha sonrasına kalan bazı izleri takip ederek, Müslüman-Türk varlığının bölgedeki âlâmet ve işaretlerini bulmaya ve göstermeye gayret edeceğiz. Burada Kudüs'te Selçuklu izleri ile ilgili; konuyu bütünüyle ortaya koyacağımızı iddia edemeyiz. Ancak, son yıllarda ulaşılan bazı yeni izlerle bugüne kadar bilinmeyen veya mevcudiyeti hakkında az bilgi sahibi olunan bir kitabenin varlığından söz edeceğiz.

Some Traces of Seljuk in Jerusalem

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 06.10.2020

Accepted: 11.11.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Seljuks,
Jerusalem,
Atsız Bey,
Artuk Bey,
Masjid-i Aqsa.

As it is known, the Seljuks, who belong to the Kinik length of the threearms of the Oghuz, began to mention their name on the historical scene with the arrival of SelcukBey, who gave his name to the dynasty, in the city of Cend, located in the medium where the Sirideria River spilled into the Aral Lake in the second half of the tenth century. After SelcukBey's arrival in Cend, his acceptance of the Islamic religion and becoming a Muslim influenced not only the fate of his own dynasty, but also the Islamic world. SelcukBey's descendants have fulfilled a great dream that will be granted to few conquerors in history. The Seljuks succeeded in establishing one of the most powerful states of the middle ages, stretching from The Hindu Kush mountains in the east to the Mediterranean coast in the west, from the Caucasus in the north to Yemen in the South. In this article, we will try to draw attention to the liberation of the Palestinian region from the Fatimids and Crusaders during the time of the Turks, especially the Seljuks, rather than addressing the conquest of Jerusalem by the Seljuks. In addition, we will try to find and show the signs and signs of the Muslim-Turkish presence in the region by following the traces left after the quarter-century of Seljuk rule. Here in Jerusalem, we cannot claim that we will reveal the issue in its entirety. However, with some new traces reached in recent years, we will mention the existence of an inscription that is unknown or little information about its existence to date.

Atıf/Citation: Şeker, Mehmet. "Kudüs'te Bazı Selçuklu İzleri". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 140-147. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.10>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, Türk Tarih Kurumu, TİKA ve Gazi Üniversitesi tarafından Ankara'da 11-15 Aralık 2017 tarihlerinde düzenlenen "100. Yılında Kudüs Sergi, Panel, Anma Etkinlikleri" programında sunulan "Kudüs'te Selçuklu İzleri" başlıklı bildirisinin geliştirilmiş metnidir.

GİRİŞ

Bizans İmparatoru Konstantin (1042-1055), Selçuklular'la, Bizanslı yüksek rütbeli esirlerin kurtarılması amacıyla bir anlaşma yapmak zorunda kaldığı için, Mervânî Emîr'I Nasru'd-Devle (v.453/1061)'nin aracılığı ile Tuğrul Bey'le bir anlaşma yaptı. “*Kaynaklar, İmparatorun, Liparit'in fidyesi ile birlikte, 'eski devirlerde misli görülmemiş' miktar ve kıymette hediyeler gönderdiğini yazmakta*”dırılar.² Bu anlaşma üzerine İmparator 1051 yılında Bağdat'a Abbasi halifesine; “*Müslümanlar'ın reisi Emîru'l-mü'mininin saygı değer ve sevgili Ebu Ca'fer Kâ'im*” hitabı ile başlayan bir mektup göndermiştir. Bu mektupta; Abbasi Halifesini tanıdığını, Mısır halifesi ile ilişkiyi kestğini ve bunun da Tuğrul Bey ile yapılan anlaşma sonucu olduğunu ifade etmiştir.³

Selçuklular ile yapılan bu anlaşma üzerine Mısır Bizans münasebetleri bozulmuştur. Bu münasebetle Fâtımîler'in Kudüs'te Kamâme kilisesini yağmaladıkları ve 1054'te kuzey Suriye'de Bizans'a taarruza geçtikleri kaynaklarda belirtilmiş bulunmaktadır.⁴

Selçukoğullarına mensup “*Yavgıyya Türkmenleri*”nden bir bölümü Sultan Alp Arslan'dan kaçarak Anadolu üzerinden Suriye'yi ele geçirmiştir. Böylece Harizm'li Kınık boyundan Atsız yönetiminde bu Türkmenler 462/1069-1070'te, fetihlere girişerek Kudüs, Remle ve Taberiye'yi alıp beyleri arasında taksim etmişlerdir. Bu bölgede bir Türkmen Beyliği kurup Abbasi halifesi adına hutbe okutmuşlar; böylece Filistin'de Şii hâkimiyetine son vermişlerdir.⁵ Selçuklular'ın akınları sırasında ileri gelen kumandanlardan Atsız b. Uvak 463/1071 yılında Kudüs'e girmiş, Fâtımî valisini görevden uzaklaştırmıştır. Böylece şehrin hâkimiyetini ele geçiren Atsız, Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billah el-Fâtımî (1036-1094) adına okunmakta olan hutbeyi dönemin Abbasi Halifesi el-Kâim-Biemrillah (1031-1075) ile Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) adlarına okutmuştur. Ancak altı yıl sonra çıktığı Mısır seferinde yapılan savaşta Atsız'ın Fâtımîlere yenilmesi üzerine Kudüs'teki Arap asıllı kumandanlar ile yöneticiler 469/1077 yılında tekrar Fâtımî Halifesi adına hutbeyi okutmuşlarsa da bir yıl sonra Atsız Anadolu'dan gelip kendisine katılan Türkmenlerle birlikte şehri bir günlük kuşatmanın ardından yeniden ele geçirmiştir.⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş 471/1079 yılında Atsız'ı bertaraf ederek Kudüs ve çevresinin idaresini Artuk b. Eksük (Eksük oğlu Artuk)'e vermiştir (477/1085). Tutuş'un ölümünden sonra (ö.1095) oğulları Rıdvan ile Dukak arasındaki mücadeleden yararlanan Mısır Şiileri (Fâtımîler) Kudüs ve Filistin'i işgal ile bölgede Tutuş'un tâbii/bağlısı olarak Artuk Beyden sonra kalan oğullarını buradan çıkarmışlardır (491/1098).⁷ Aynı olay İbn Tağriberdî'de; Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünü (1092) fırsat bilen Fâtımîler'in; el-Fidal (Efdal b. Bedr el-Cemâlî) komutasında bir ordu ile Kudüs'e karşı harekete geçerek (488/1095) şehri kuşattıkları ve kırk gün mancınıklarla dövdükleri şeklinde kaydedilmektedir. O zamanlar şehrin idaresini ellerinde

² İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrût: y.y., 1412/1992), 9/557, Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi/Ebu'l-Ferec Tarihi*, (Süryanice'den İngilizce'ye) çev. Ernest A. Wallis Budge, (Türkçe'ye) çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: 1999), I/304; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat, 1969), 83; Anlaşma ilgili geniş bilgi için bk. Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I/304-306.

³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I/305; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 84.

⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 84.

⁵ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 106-136; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 129, 155.

⁶ Casım Avcı, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/338.

⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 208; Abdülkerim Özeydin, “Tutuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/448-449; Avcı, “Kudüs”, 26/329.

bulunduran emir Artuk'un oğulları Sökmen ile İlgazi şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Kudüs tekrar Fâtımîler'in eline geçmiştir.⁸

Görüldüğü gibi Haleb'in ele geçirilişinden sonra bölgedeki Fâtımî nüfuzunu kırma amacıyla Selçuklular'ın kudretli komutanlarından Atsız harekete geçerek daha önce Türkler'in elinde iken, sonradan Fâtımîler'in eline geçmiş olan Remle'yi yeniden zaptetmiştir. Yine Türk asıllı bir Fâtımî valisinin idaresinde bulunan bölgenin önemli merkezlerinden biri olan Kudüs'ün üzerine yürüyerek şehrin savaş yapılmadan teslimi sağlanmıştır. Kudüs'e girildikten sonra münâdîler çıkarılarak halka eman verildiği duyurulup, mallarının yağmalanmaması için muhafızlar tayin olunmuştur.⁹

Kudüs'te Sünnî Hutbe

Yukarıda da belirtildiği üzere XI. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'dan başka, Suriye ve Filistin'i de içine alan bölgeler, Türk yerleşmesinin tabii bir sonucu olarak buralarda hâkim olan Arap emirleriyle Mısır Fâtımî hâkimiyeti arasındaki ilişkiler giderek zayıflamıştır. Halep bölgesinde hüküm süren Arap Mirdas oğulları beyliğinin emîri Mahmud(1060-1061), Suriye'de Türk hâkimiyetinin giderek güçlendiğini fark etmiştir. İbnü'l-Esir 463/1070-71 yılı olaylarından bahsederken Sultan Alparslan'ın seferinden haberdar olan bu Emir, o zamana kadar Fâtımîler adına hutbe okunurken, emirleriyle yaptığı toplantıda onlara; "*Fâtımîler'in Suriye'deki hükümlerini artık sona ermiştir. Buna karşılık buralarda Selçuklular güçlenmeye başlamışlardır. Sünnî olan Selçuklular, bu uğurda kanlarını akıtmaktan asla çekinmiyorlar. Söz ve paranın geçerli olmayacağı bir zamanın gelip çatmasını beklemeden, hutbemizi onlar adına değiştirelim*" dedikten sonra, 19 Şevval 462/01 Temmuz 1070'te, büyük bir törenle Halep ve yörelerinde; Ağustos 1060'dan beri Fâtımîler adına okunan Şii hutbeden vazgeçilerek Abbasi Halifesi el-Kâim Biemrillah ile Sultan Alp Arslan adına Sünnî hutbe okutulmaya başlanmıştır.¹⁰

İddia edildiğine göre Haçlı seferleri Türkler'in Filistin'i işgalleri ve Hıristiyanlara zulümleri(!) sonucunda vuku bulmuştu. Fakat Selçuklular'ın Hıristiyan halklara karşı adalet ve şefkatle davranmış oldukları bizzat Hıristiyan müellifler tarafından da ifade edilmektedir. Türklerin zulümlerine dair bu eski mesnetsiz ve yanlış düşünce de artık tarihe karışmış; aksine Şii-Fâtımî Halifesi el-Hâkim (996-1021) ve Müstansır (1034-1096) Mısır ve Suriye'de hürriyeti boğmuş, Sünnîlere, Hıristiyanlara ve Yahudilere zulümler yapmış; Kudüs'te kiliseleri yıktırılmış ve Hıristiyanları oralardan çıkartmışlardır.¹¹

Artuk Bey'in Üç Ok'u ve Defni

Bilindiği gibi Melikşah döneminin önemli emirlerinden biri olan Artuk Bey 470/1077 yılında Ahsa ve Bayren'deki Karmatiler'e karşı elde ettiği zaferin sonunda yapılan anlaşmada Ahsâ'da Fâtımîler adına okuttukları Şii hutbesini kaldırıp Abbasi halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adına Sünnî hutbe'yi okutma kararı alınmıştır. Bu olay üzerine elde edilen başarılarıdaki rolü sebebi ile Artuk Bey

⁸ İbn Tağrıberbi, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî MülûkiMısırve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 5/157; Ahmet Ocak, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)* (İstanbul: Tatat-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 208; Avcı, "Kudüs", 26/329.

⁹ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 34; Ocak, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)*, 197.

¹⁰ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 35; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 55-56.

¹¹ A. A. Vasiliyef, *Histoire de L'EmpireByzantin*, çev. P. Brodin - A. Bourguina (Paris: Editions A. Picard, 1932), 2/23-27; Fernand Grenard, *Grandeur et decadence de l'Asie* (Paris: 1939), 25; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 419.

(ö.1091)'e Halife Muktedi bi-Emrillah tarafından ferman ile birlikte “*Rükneddin ve Zahîrüddin*” ünvanları verilmiştir.¹²

Artuk Bey Karmatiler'e karşı gönderildiği görevi başarı ile tamamladıktan sonra Melikşah'ın Diyarbekir bölgesine hâkim olan Mervâniler (983-1085) üzerine gönderdiği orduya katılmıştır. Bu sefer sırasında Irak-ı Acem Valisi Fahruddevle ile anlaşmazlığa düşen Artuk Bey'in Sultan Melikşah ile de arası açılmış ve bu yüzden Sultan'ın kardeşi Suriye Meliki Tutuş'un hizmetine girmiştir. Tutuş da ona Kudüs ve havalisini ikta olarak verdi. Artuk Bey'in ölümünden sonra yerine oğulları Sökmen ve İlgazi geçtiler (484/1091). Kudüs 1098 yılında Fâtîmîler tarafından tekrar zaptedilince Sökmen, Halep Meliki Rıdvan b. Tutuş'un yanına gelmiştir.¹³

1063-1086 yılları arasında yirmi üç yıl gibi uzun bir süre Büyük Selçuklu Devleti hizmetinde bulunmuş olan Artuk Bey Arap kaynaklarında geçen Türk komutanlarından biri olarak nitelendirilmektedir.¹⁴ Artuk Bey'in Kudüs'te 482/1089 yılında bir câmi yaptırdığı da bilinmektedir.¹⁵ Artuk Bey'in hayatının son günlerini Kudüs'te geçirdiği ve 484/1091 yılında burada vefat ettiği aşikardır.

Berkyaruk zamanında (1092-1104) Türkiye Selçukluları babalarının mirası için mücadele ederlerken Mısır Fâtîmîleri Suriye sâhillerini ve Artuk Bey'in oğulları elinde bulunan Kudüs ve Filistin'i 1098 yılında zaptetmişlerdir. Haçlılar Kudüs'ü işgal edip şehri 70.000 müslüman kanı ile sulamışlardır.¹⁶

Yakın Şark ve Türk tarih incelemeleri bakımından önemli bir kaynak özelliği taşıyan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un Vekâyi-nâmesi (952-1136), XI. yüzyıl sonundan XII. yüzyılın ilk yarısı olaylarına şahitlik etmesi yönüyle de ayrıca değerli bir eserdir. İşte bu eserde bize Kudüs'teki Selçuklu izleri bakımından dikkat çeken bilgiler verilmektedir. 1104-1105 yılından önce mukaddes şehir Kudüs'ü elinde tutan Artuk'un oğlu Sökmen ölmüştür. “*Artuk'un S. Resurrection (Kıyame) kilisesinde bırakmış olduğu nişane elan görünmektedir. Onun, kilisenin tavanına atmış olduğu üç ok bugüne kadar orada kalmış bulunuyor. O, hayatını Kudüs'te bitirmiş ve Süleyman mâbedinin yolunun üstüne defnedilmiştir.*”¹⁷ Mateos bize burada iki önemli bilgi vermektedir. Bunlardan biri, Kıyame kilisesinin tavanına (kubbesi) üç ok atarak hâkimiyet alameti olarak Selçuklular'ın varlığını oraya koymuş olmasıdır. Diğeri de Artuk Beyin vefatından sonra Süleyman mâbedi yoluna defnedilmesidir. Artuk Beyin Kudüs'te defnedilmiş olması Selçuklular'ın Kudüs'teki izlerini takip ederken bize başka bazı izlerin olabileceğini de düşündürmektedir. En azından toprak altında binlerce Selçuklu'nun da defnedilmiş olmasını düşünmek çok abartılı olmasa gerektir.

Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) Şerif Ebu'l-Fazl Nasîreddin başkanlığında İstanbul'a gönderilen heyetin görüşmeler sonunda, bazı kararların da alındığı tarihlerde nakledilmektedir. Emevîler zamanında, Mesleme b. Abdülmelik (121/739?) tarafından yaptırılan, fakat daha sonra harap

¹² Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 71.

¹³ Coşkun Alptekin, “Artuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/415.

¹⁴ Ali Sevim, “Artuk b. Eksük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/414.

¹⁵ Avcı, “Kudüs”, 26/329.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 178-179. Beş hafta süren kuşatmadan sonra Kudüs'e giren Haçlılar (23 Şaban 492/15 Temmuz 1099) dünyada benzeri görülmemiş bir vahşet örneği sergilemişlerdir. Haçlılar, evlerindeki, camilerinde ve yollarda buldukları herkesi genç yaşlı, çocuk, kadın demeden öldürmüşlerdir. Hatta Mescid-i Aksâ'ya sığınmış olanları da kılıçtan geçirmişlerdir. Işın Demirkent, “Kudüs-Haçlılar Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/330.

¹⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 225.

meydana gelen câminin tamir edilmesi de bu kararlar arasındadır. Bu tamiratın ardından, mihrabının üzerine ok ve yay işaretlerinin yerleştirilmiş olmasının da dikkat çekici olduğu üzerinde ayrıca durmak gerekir.¹⁸ Aynı anlaşmada, o dönemde Mısır Fâtîmî halifeliği adına okunan Şîî hutbesinin Abbâsî hilâfeti ve Selçuklu'lar adına okutulmasına karar verilmiş olması da ayrıca önem arz etmektedir.¹⁹ Artuk Bey'in Kudüs'teki Kıyâme Kilisesinin tavanına üç ok atmış olması ve bu okların orada Urfalı Mateos'un zamanına kadar yaklaşık en azından elli altmış yıl kalmış olması, bu duruma bir başka yorum yapılmasını da mümkün kılmaktadır. Buna göre ok, sadece Tuğrul Bey zamanında değil, ondan sonraki dönemde de, yani Alpaslan ve Melikşah (1072-1092) zamanlarında da hâkimiyet alâmeti olma özelliği taşımaktadır. Burada, Artuk Bey'in oku alâmet olarak kullanmasını Sultanlara baş kaldırmak niyetinde olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim Melikşah ile Artuk Bey arasında var olan anlaşmazlık ve çekişmenin de devam ettiği bu durumun devam ettiğinin düşürülmesini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple Artuk Bey, kendisini Tuğrul Bey'e yakın ve kendisinin onun yolunda olduğunu belirterek, Melikşah'ın karşısında daha prestijli bir konumda olduğunu da düşünmemize imkân vermektedir.²⁰

Emir Tutuş'un Kudüs'te Bulunan Kitabesi

Otuz seneye yakın (463/1070-491/1098) Selçuklu hâkimiyetinde kalan Kudüs'te Selçuklulara ait izlerden biri de Mescid-i Aksâ'nın batı duvarında Hz. Zekeriya Mihrabının bulunduğu bölmedeki bir kitabedir.²¹ 2007 yılındaki restorasyonlar sırasında kısa bir süre için açığa çıkarılan bu kitabe mihrabın üzerinde, odanın güney duvarında yer almaktaydı. Aynı zamanda burada mihrap nişi çerçevesinde de mozaik izlerine rastlanılmıştır.

Ayrıca ayakta olan mabedin kitabeleri arasında Selçuklulara ait kitabeler bulunabilir mi diye de düşünmek gerekir. Nitekim aşağıda tanıtacağımız kitabenin; yerine konulduğundan, 900 yıldır, 2007 yılına kadar varlığından haberdar olunmayan bir Selçuklu kitabesi olduğu görülecektir.

İthaf mâhiyetindeki bu âbideye hakkedilmiş olan kitabe, bir çerçeve içerisinde üç satır ve alt kısmında da dördüncü bir satırın mevcut olduğu tahmin edilmektedir.²² Kitabenin sağ yarısının iyi korunduğu, ancak sol yarısının kötü biçimde aşındığı belirtilmektedir. Kitabenin 476/1083-83 veya 477/1084-85 yıllarına tarihlendiği görülmektedir. Bu kitabede yararlandığımız makale yazarının da belirttiği gibi dört ayrı tarih şahsın ismi yer almaktadır:

Abbasi Halifesi Ebu Kasım el-Muktedi Bi-emrillah (467-487/1075-1094), Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) ile kardeşi Ebu Said Tâcüddevle Tutuş (1079-1095) ve dönemin Selçuklu veziri Fâhru'l- Me'âli Ebu Nasr Ahmed bin el- Fadl (?) gibi isimler bu kitâbede yer almıştır.²³

¹⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 10/43.

¹⁹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, 4.

²⁰ Ahmet Çaycı, *Selçuklular'da Egemenlik Sembolleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 240. Selçuklu hânedânını mensup olduğu Üçoklar'dan Kınık boyunun tamgasının ok olduğu Selçuklu sultanlarının da mektuplarına ok ve yay işareti, tahtlarının yanında bulundurdıkları sadaklarına da ok ve yay koydukları bilinmektedir. İlk Selçuklu bayraklarının üstünde de yay ve ok'un alâmet olarak mevcut olabileceği de tahmin edilmektedir. Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten* IX/35 (Temmuz 1945), 306; Orhan F. Köprülü, "Bayrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 3/249; Nebi Bozkurt, "Ok", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/334.

²¹ Kudüs İslam Eserleri Müzesi Müdürü Khader Salameh (Haydar Selâme)'nin Zekeriya Mihrabının 2007 yılındaki tamirâtı sırasında fark ettiği ve fotoğraflarını çektiği kitabenin bulunuş hikâyesi dikkat çekicidir.

²² Khader Salameh, "A New SaljuqIncription in theMasjid al-Aqsa, Jarusalem", *Levant*41/1 (2009), 109.

²³ Kitabenin fark edilmesinin hikâyesi için bk. Salameh, "A New SaljuqIncription in theMasjid al-Aqsa, Jarusalem", 109; Mehmet Tütüncü – KhaderSalameh, "Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi", *Yedi Kıt* 37 (Eylül 2011), 13.

Burada Fâtımî kûfî yazısıyla yazılmış bu kitabenin fotoğrafını ve tercümesini vermekle iktifa edeceğiz:

“Bismillahirrahmânirrahim. Allah, İmam Ebu'l- Kâsım Abdullah el-Muktedi Bi-emrillah ve büyük Sultan (Sultanı'l-muazzam Şahinşah Ebu'l-Feth Melikşah)'ın, saygı değer Melik muzaffer, devletin tâcı ve milletin kandili (tâcüd-devle ve sirâcü'l-mille) ümmetin şerefi Ebu Said Tutuş'un yardımcısı olsun.

“Bu tâmirat Mü'minlerin Emîri'nin yardımcısı ki, Allah onun zaferlerini yüceltsin, şerefli vezir Fahru'l-Me'âli Ebu Nasr Ahmed bin el-Fadl tarafından Allah'ın sevabını elde etmek amacıyla yaptırıldı.

“Bu kitabe, 476 veya 477(?) yılı Zilhicce ayında yazıldı.”

“Allah'ın salât'ü selâmı Muhammed aleyhisselam üzerine olsun.”²⁴

Bu kitabeden anlaşıldığına göre, Mescid-i Aksâ Selçuklular tarafından tamir ettirilmiştir. Zekeriya Mihrabının üstüne konulmuş olan bu tamir kitabesi'nin ne yazık ki 2007 yılına kadar üzeri sıvalı olarak kapatılmış olduğu; ancak, yine bir restorasyon sebebi ile sıvalar kaldırıldıktan sonra meydana çıktığı, sonra tekrar üzeri örtüldüğü dönemin Müze müdürü tarafından belirtilmektedir. Ama şunu açıkça söylemek gerekir ki, bu kitabe Selçuklular'ın Kudüs'e, İslâmi değerlere ve mekânlara verdikleri önemi göstermesi bakımından oldukça dikkat çekici bir örnektir. Bu bakımdan mevcut kitabenin aynı zamanda kültür tarihimizin üzeri örtülmüş saklı bir hazinesi olduğunu düşünmek gerekir. Elbette Selçuklulardan günümüze kadar gelmiş olan bu kitâbenin üzerindeki örtüsünün kaldırılmasını ve ziyaretçilerinin görmelerine imkân sağlanmasını beklemek en tabii bir arzudur.

Selçuklular'ın fiilî idarelerinin (463/1070-491/1098) ardından; önce Fâtımîler, daha sonra da haçlıların hâkimiyetlerine girmiş olan Kudüs'le ilgilerini kesmedikleri görülmektedir. Nitekim Sultan Sencer/Sancar (1118-1157) devletin doğusunda ortaya çıkan olaylar sebebiyle batı bölgesinde zuhur eden işlerle uğraşmaya imkan bulamamış, bu vesile ile Halifeye yazdığı mektubunda; *“Frenklerin yıllardan beri Suriye ve sair yerleri istila edip Peygamberlerin kiblesi olan KUDÜS'ü domuz ve şarap ticarethanesi yaptıklarını ve Müslümanların malına, canına ve kadınlarına tecavüz ettiklerini.....”* acı bir dille belirtmiş olması dikkat çekicidir.²⁵

Fotoğraf 1: Emir Tutuş'un Kitâbesi

²⁴ Salameh, “A New SaljuqIncription in the Masjid al-Aqsa, Jarusalem”, 109-110; Mehmet Tütüncü - KhaderSalameh, “Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi”, 15. Bu kitabenin metnini mukayese için bk. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 2.

²⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 190.

Büyük Selçuklular devrinde Kudüs'e hâkim oldukları yaklaşık otuz yılda (yirmi beş yıldan daha fazla) şehrin Sünnî anlayışla ilmî çalışmalarına da ev sahipliği yapmış olduğu söylenebilir. Nitekim Kudüs'te Nasriyye Medresesi şâfiî âlimlerden Nasr b. İbrahim el-Makdisî tarafından kurulmuştur. Ayrıca bunu takiben de bir Hanefî medresesinin varlığı da bilinmektedir. Diğer sünnî mezhep mensuplarının da burada faaliyet gösterdikleri de ayrıca zikredilebilir. Bu dönemde Kudüs'e İslâm dünyasının farklı yöresinden birçok İslâm âliminin gelerek ilmî faaliyette buldukları görülmektedir.²⁶

SONUÇ

Kudüs'te Büyük Selçuklular dönemine ait izler aranırken daha devletin kuruluşundan itibaren onların şehirle ilgilendikleri görülmektedir. Tuğrul Bey zamanında Bizans İmparatoru ile yapılan antlaşmada görüldüğü gibi Mısır'daki Fâtımî halifesi yerine Bağdat'taki Abbâsî halifesinin tanınması ve böylece Kudüs'ün o zamanlarda hâkimiyetini ellerinde bulunduran Fâtımîler'e karşı Selçuklu hâkimiyetini benimseyebileceklerine bir işaret sayılabilir.

Bilindiği gibi fethedilen topraklarda hutbenin hükümdar adına okutulması hükümdarlık alâmetlerinin önemli bir özelliği kabul edilmektedir. Bunun için 19 Şevval 462/01 Temmuz 1070'te, büyük bir törenle Halep ve yörelerinde; Ağustos 1060'dan beri Fâtımîler adına okunan Şii hutbeden vazgeçilerek Abbâsî Halifesi el- Kâim Biemrillah ile Sultan Alp Arslan adına Sünnî hutbe okutulmaya başlanmış olması da Kudüs'e yaklaşan Selçuklu izlerinden sayılabilir. Nitekim aradan çok geçmeden Selçuklu beylerinden Atsız 463/1071 yılında Kudüs'e girmiş, Fâtımî valisini görevden uzaklaştırarak şehrin hâkimiyetini ele geçirmiş ve Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billah el-Fâtımî (1036-1094) adına okunmakta olan hutbeyi dönemin Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillah (1031-1075) ile Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) adlarına okutmuştur.

Artuk Bey'in Kudüs'teki Kıyâme kilisesinin tavanına hâkimiyet alâmeti olarak üç ok atması ve bu okların orada Urfalı Mateos'un zamanına kadar yaklaşık, en azından elli altmış yıl kalmış olduklarının bilinmesi, bu okları Kudüs'teki Selçuklu izlerinden biri olarak kaydetmek gerekir. Bilindiği gibi ok'un sadece Tuğrul Bey zamanında değil, ondan sonraki dönemde de, yani Alpaslan ve Melikşah zamanlarında da hâkimiyet alâmeti olma özelliği taşıdığını göstermektedir.

Kudüs'te Selçuklulara ait izlerden biri de Mescid-i Aksâ'nın batı duvarında Hz. Zekeriya Mîhrabının bulunduğu bölmedeki bir kitâbedir. Bizden önce yapılmış çalışmalardan bu kitâbe hakkında iki yayın dikkat çekicidir. Selçukluların Kudüste mevcûdiyeti bildiğimiz bu kitâbenin hem kültürel/maddî varlıklardan olması, hem de Selçuklulardan günümüze ulaşan bir eser olması bakımından ayrıca değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Bunlardan ayrı Selçuklular döneminde gerek kumandan ve Selçuklu ailesine mensup olsun, gerekse Selçuklu devlet adamı veya asker olsun burada vefat edip de Kudüs'e defnedilmiş olan birçok kimsenin var olduğu düşünülürse, bunlar da Selçuklular'ın maddî varlıklarından izler arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

Alptekin, Coşkun. "Artuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/415-419. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Avcı, Casim. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bozkurt, Nebi. "Ok". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

²⁶ Bu konuda daha geniş bibliyografya için bk. Avcı, "Kudüs", 26/329.

- Çaycı, Ahmet. *Selçuklular'da Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Demirkent, Işın. "Kudüs-Haçlılar Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Grenard, Fernand. *Grandeur et decadence de l'Asie*. Paris: 1939.
- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi/Ebu'l-Ferec Tarihi*. (Süryanice'den İngilizce'ye) çev. Ernest A. Wallis Budge. (Türkçe'ye) çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: 1999.
- İbn Tağriberbi. *en-Nücümü'z-Zâhire fî MülûkiMısrve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 5. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrût: y.y., 1412/1992.
- Köprülü, Orhan F. "Bayrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.3/247-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet. *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)*. İstanbul: Tatar-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Tutuş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/446-449. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Salameh, Khader. "A New SaljuqIncription in theMasjid al- Aqsa, Jarusalem". *Levant*41/1 (2009), 107-117.
- Sevim, Ali. *Suriye Selçukluları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Sevim, Ali. *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Sevim, Ali. "Artuk b. Eksük".*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/414-415. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Turan, Osman. "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması". *Bellekten* IX/35 (Temmuz 1945), 305-318.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.
- Tütüncü, Mehmet – Salameh, Khader. "Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi".*Yedi Kıta* 37 (Eylül 2011), 10-17.
- Urfalı Mateos. *Urfalı MateosVekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Vasilief, A. A. *Histoire de L'EmpireByzantin*. çev. P. Brodin - A. Bourguina. Paris: Editions A. Picard, 1932.